

EDİRNE HİDİRLİK TEPESİ [HIZIR MAKAMI]: SENKRETİK BİR KÜLT MERKEZİ'NİN OLUŞUMU VE ORTADAN KALDIRILMASI*

Edirne Hıdırlık Hill [Maqam of Khizr]: Formation and Destruction of a Syncretic Cult Center

Doç. Dr. Mustafa Çağhan KESKİN**
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kaan SAĞ***

ÖZ

Edirne'de iki bin yılı aşkın tarihi olan bir tümülüsün üzerinde Hıristiyanlık döneminde gelişen Aya Yorgos/Aziz Georgios kültü, Osmanlı hâkimiyeti sonrasında Hızır-İlyas inancı ile özleşerek yerini bu kültü bırakmıştır. Bu yükselti, Hızır'ın üzerinde belirdiği, ibadet ettiği ve onunla ilgili motifler barındıran çeşitli kerametlere sahne olduğuna inanıldığı için Hızır Makamı/Hıdırlık adını almıştır. Bu sinkretik kültün oluşumuna ilişkin zaman içinde çeşitlenen fantastik rivayetler ortaya çıkmıştır. Halk arasında dillendirilen rivayetler ve tarihi kaynaklar, Hıdırlık kült merkezindeki yoğunluklu Osmanlı yapılaşmasının özellikle XV. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiğine işaret eder. XVI. yüzyılda gelişimini sürdüren kült merkezinin tekkeler, türbeler ve müştemilattan oluştuğu; kalabalık bir Bektaşî derviş nüfusunu barındırdığı anlaşılmaktadır. Dönem kaynakları, Hıdırlık'ın XVII. yüzyılda iki kez yıkıma uğradığını söylemektedir. İlk yıkım, burada işlenen kötülüklerle ilişkin şikâyetler üzerine 1642 yılında Sultan I. İbrahim döneminde; diğeri ise, yıkımdan sonra bir kısmı atıl durumda kaldığı anlaşılan bu ferah yükselti üzerine bir kasır inşa edilmesine karar verildiğinde 1660lı yıllarda, Sultan IV. Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. Kısmi olduğu anlaşılan ilk yıkımda burada ikamet eden dervişlerin çoğu Hıdırlık'ı terk etmiş, kült merkezi eski yoğunluğunu yitirmiştir. İkinci yıkımda, ayakta kalmış olduğu anlaşılan türbe ve kabirler dümdüz edilmiş, buraya XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren geniş bahçeli bir kasır inşa edilmiştir. Kasırın inşasıyla birlikte, Hıdırlık'ta yalnızca Hızır Makamı'nı barındıran bir tekke ile iki türbe ayakta kalmıştır. Kasırın inşası, kült merkezini devlet denetimine sokarken, varlığını sürdürebilen tek tekke XVIII. yüzyılın ilk yarısında ortadan kalkmıştır. XIX. yüzyıl sonlarında, Edirne'yi savunmak üzere inşa edilen tabyalardan en büyüğü olan Hıdırlık Tabyası'nın inşa edilmesiyle birlikte kült merkezinden geriye Hızır Dede Türbesi dışında hiçbir şey kalmamıştır. Türbe, Balkan Savaşları sırasında Edirneli Rumlar eliyle yıkılmış, günümüze yınarlık Fakültesi, İstanbul/Türkiye, caghankeskin@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6514-1328.

Anahtar Kelimeler

Edirne, İslam, Bektaşilik, Hızır-İlyas Kültü, Osmanlı Mimarlığı, Senkretizm.

ABSTRACT

The cult of Saint George, which evolved in the Christian era over an almost 2000 years old tumulus in Edirne, historically known as Adrianople, turned with the Ottoman sovereignty into another cult, which took shape around the Khizr-Elijah belief. This hillock was named the Maqam of Khizr/ Hıdırlık due to the belief that Khizr appeared and worshipped on top of it, which later witnessed various miracles with associated motifs. In course of time there emerged many and varied fantastic rumors about the origins of the cult. The

* Geliş tarihi: 4 Nisan 2020 - Kabul tarihi: 21 Haziran 2021

Keskin, Mustafa Çağhan; Sağ, Mustafa Kaan. "Edirne Hıdırlık Tepesi [Hızır Makamı]: Senkretik Bir Kült Merkezi'nin Oluşumu ve Ortadan Kaldırılması" *Millî Folklor* 133 (Bahar 2022): 222-233

** İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul/Türkiye, caghankeskin@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6514-1328.

*** İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul/Türkiye, kaansag@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7463-811X.

rumors circulating from person to person and the historical sources indicate that the intense construction activity of the Ottomans at the Hıdırlık cult centre realized especially in the first part of the 15th century. It is clear that the cult centre, which kept growing in the 16th century, contained various dervish lodges, many mausoleums, annexes and a dense population of Bektashi dervishes. The sources of the period reveal that the Hıdırlık cult centre incurred two subsequent demolition attempts in the 17th century. First demolition occurred following a complaint about the sins committed here in 1642 in the period of Sultan Ibrahim I and the second in 1660s in the period of Sultan Mehmet IV after the decision of a new pavilion construction on top of this spacious and partially idle hillock. On the first and obviously partial demolition, most of the inhabitant dervishes left Hıdırlık and the cult centre lost its old density. On the second demolition, the standing mausoleums and graves were razed and a pavilion with a large garden was built instead, which subsisted until the 19th century. After the construction of the pavilion in Hıdırlık there were only one dervish lodge and two mausoleums left standing. As the construction of the pavilion put the cult centre under state supervision, the last standing dervish lodge in the centre was also demolished in the first half of the 18th century. At the end of the 19th century after the construction of one of the biggest bastions to defend Edirne there was no trace left of the cult centre besides the Hızır Dede Mausoleum, which was also destroyed in Balkan Wars by the Greek inhabitants of Edirne, causing only the grave of the Hızır Dede to reach to the present day. The destruction of the cult centre was related to the Kadızâdeliler movement, which was utterly against the sufistic approaches and had from the first half of the 17th century onwards many fans in the palace and administrative circles. The Kadızâdeliler movement was a religious movement which requested the demolition of the dervish lodges and the prohibition of grave and mausoleum visits, which led to the destruction of various lodges and mausoleums indeed. One of the fundamental issues, which became a conflict between The Kadızâdeliler movement and the sufis was the nature of Khizr. Whereas the Kadızâdeliler supported the idea that Khizr was dead, sufis believed he was alive. Hıdırlık, which came into existence around the cult of Khizr, was a settlement which was totally against the ideas of the Kadızâdeliler both theoretically in terms of the belief that Khizr is not dead and also practically in terms of dervish lodge rituals and mausoleum visits. The reason of the demolition attempts occurred in Hıdırlık in the 17th century and led in time to the utter destruction of the cult centre, was obviously the preaches and pressures of the Kadızâdeliler. This paper aims a historical analysis about the embodiment of Hıdırlık as one of the four holy places in Edirne, where it is believed that the prayers are answered and the gradual annihilation of it.

Keywords

Edirne, Islam, Bektashi Order, Khizr-Elijah Cult, Ottoman architecture, syncretism.

XVI. yüzyıl başında (yaklaşık 1520), *Hikâye-yi Beşir Çelebi ve Tarih-i Edirne* adlı bir risale kaleme alan Karamanlı hekim Beşir Çelebi, Edirne’de duaların kabul olduğu dört makamdan birinin Hızır-İlyas’ın görüldüğü Hıdırlık olduğunu bildirir: “*Dördüncü makam Hıdırlıktır, Hızır İlyas anda müşahade ettiklerinden dua edüb duaları kabul olurdu*” (Erdoğan 2006: 191). Hızır-İlyas kültü çevresinde şekillenen bu makam, Edirne’nin batısında, Tunca, Meriç ve Arda vadilerine hâkim bir yükselti üzerinde yer almaktaydı. Osmanlı dönemi öncesine uzanan bu kutsal alan, XIV. yüzyıl sonunda İslami bir kült merkezi olmuş, XVII. yüzyılda ortadan kaldırılmış ve yerine bir kasır yapılmış, XIX. yüzyılda ise devasa bir tabya inşa edilmesiyle tamamen ortadan kalkmıştır. Bu makale, Hıdırlık’ın bir kült merkezi olarak şekillenmesine ve ortadan kalkmasına ilişkin bir tarih okuması yapmayı amaçlar.

Hıdırlık, özü Hızır-İlyas inancına dayanan, Anadolu ve Rumeli’de çeşitli kentlerde örneklerinde rastlanan makamlardan biridir (Ocak 2012: 129-137; Hasluck 2012: 256-268; Maden 2016: 119-162; Gülten 2017: 84). Hızır-İlyas ilişkisi ya da birliği tartışılabilir bir konu olmakla birlikte, genel kabul, kutsal metinlerde geçen İlyas’ın, Arapça yeşil anlamına gelen ‘el-Ahdar’ kelimesinden türeyen Hızır lakabı ile anıldığı yönündedir. Kur’an-ı Kerim [Kehf Suresi 60-82. Ayetler] ve hadislerde aktarıldığına göre Allah tarafından kendisine rahmet ve gizli ilim verilen bir varlık olarak Hz. Musa’ya yol gösterir. Tasavvufta, Hz. Musa’ya ilahi sırları açıklayan bir kılavuz olduğu için kutsal görülen Hızır-İlyas’ın yeşil elbise giydiği, kır bir ata bindiği, sema meclislerinde raks ederek

vecd haline girdiği, yardıma muhtaçlara bir anda belirip dertlerine deva olduktan sonra bir anda kaybolduğu, istediği canlının şeklini aldığı ve ölüleri diriltme gücü olduğuna inanılır. Özellikle heterodoks İslam çevreleri, onu, Hz. Ali ile özdeşleştirdiğinden ayrı bir kutsallık atfeder (Ocak 2012: 43-156). XIV. yüzyıl sonunda Türk halk inanç sistemindeki Hızır-İlyas kültü, Anadolu ve Rumeli Hristiyan Ortodoks halkça benimsenen Aya Yorgos/Aziz Georgios kültü ile özdeşim yaşamış, Aya Yorgos'a ilişkin motifler özellikle heterodoks İslam çevreleri tarafından Hızır-İlyas'a eklenmiş ya da ona atfedilmiştir (Hasluck 2012: 256-259; Gülten 2017: 82; Oğuz 2020: 39).

Figür 1: Hızır ve Aya Yorgos

Hıdırlık, Osmanlı egemenliği öncesinde dahi bir kült merkezi olarak belirmiştir. Üç nehrin birbirine en yakınlığı bölgede bulunan yapay bir yükselti olan Hıdırlık, tarihi iki bin yıldan öncesine uzanan bir tümülüstür. Tabya çevresinde yapılan çeşitli arkeolojik çalışmalar sırasında Roma dönemi lahitlerine ulaşılmış, lahitler ve diğer buluntular Edirne Müzesi'nde koruma altına alınmıştır (Karakaya ve Kırçın 2015 397-408; Boz 2013 39-49). Roma döneminden itibaren bir defin alanı olarak kullanılan Hıdırlık, Hıristiyanlık döneminde de dini işlevini sürdürmüştür. 1675 yılında Edirne'yi ziyaret eden İngiliz Elçiliği Papazı John Covel (ö.1722), Edirne'nin en güzel manzaraya sahip yeri olarak tanımladığı Hıdırlık'ta daha önceleri, halk arasında 'Hıdırellez' olarak anılan Aya Yorgos'un adını taşıyan bir kilisenin yer aldığını bildirir (Covel 2017: 171-172). Covel'in bu kaydı, XVII. yüzyılda dahi, Hıdırlık'ın Hristiyan geçmişine dair anıların halen dillendirildiğine işaret etmenin yanı sıra, Edirne'de Hızır-İlyas kültürünün, Aya Yorgos kültüründen beslendiği ve onunla ilişkilendirilen bir inanç mevkiine konumlandığını gösterir. Nitekim, Evliya Çelebi (1999: 235)'nin "*kefere asrında dahi Hazret-i Hızır Makâmı deyü imâr etmişlerdi*" şeklindeki ifadesi de Osmanlı döneminden öncesindeki Aya Yorgos kültürünün geleneksel [İslami] Hızır-İlyas karakteristik motiflerini taşıdığına ve bu iki inanış ekseninde gelişen sinkretik ilişkiye işaret etmesi bakımından Aya Yorgos ile Hızır-İlyas özdeşimlerini ortaya koyar.

Figür 2: Hıdırlık (google.earth.com)

Figür 3: XX. yüzyıl başında Hıdırlık'ı gösteren bir Bulgar Kartpostalı

Hıdırlık'ın İslami bir kült merkezi olarak gelişimine ilişkin farklı Osmanlı mitleri izlenir. Erken rivayetler, Hızır'ın bu tepede belirdiğine yöneliktir. 1475-1480 yılları arasında Cem Sultan'ın isteğiyle Ebu'l Hayr-Rumî tarafından halk efsanelerinden derlenen *Saltuk-Name*'de, Edirne'yi fetheden gazilerin lideri Sarı Saltuk'un burada Hızır-İlyas ile buluşarak sohbet ettiği rivayet edilir (Çalış Kural 2016: 164). Beşir Çelebi'ye göre, Sultan II. Murad da bu tepede Hızır ile biraraya gelmektedir (Erdoğan 2006: 202).

Hıdırlık adının ortaya çıkışına dair ilginç bir rivayeti yine Beşir Çelebi nakleder. II. Murad'ın, işlediği bir suçtan ötürü katletmeye karar verdiği Şah Melik Bey (ö.1442), idam edileceği sırada 'ya Hızır' diyerek Hızır'ı yardıma çağırır; imdadına yetişen Hızır sayesinde sultan tarafından affedilir. İdamdan kurtulan Şah Melik Bey, şükranlarını sunmak istediği Hızır için bu tepe üzerinde bir kubbe inşa eder. Hızır'ın sabah namazlarını burada kıldığına inanılır ve burası *Hıdır Makamı/Hıdırlık* adını alır (Erdoğan 2006: 202).

XVII. yüzyıl ortalarında kenti ziyaret eden Evliya Çelebi Hıdırlık'ın oluşumuna ilişkin farklı bir rivayet sunar. Rivayete göre, Sefer Şah Dede, beraberinde Hıdır Dede [ya da Hızır Dede; Hızır-İlyas ile isim benzerliği] ve yaklaşık üç yüz derviş olduğu halde, Hacı Bektaş Veli'nin (ö.1271) icazetiyle Edirne'ye gelerek ve Tunca, Meriç ile Arda nehirlerine hakim olan bu tepeye yerleşir. Dervişlerin buraya yerleşmesinden yaklaşık iki ay sonra bu üç nehir taşarak tüm kenti sel basar, kent yöneticileri çaresiz kalır ve bu tepe üzerinde geceleri hiç uyumadan boru, düdük ve davul çalan dervişlere başvurmaya karar verir. Sefer Şah Dede, tek bir sözüyle nehir sularını zapt edebileceğini ancak, bunun karşılığında Müslüman olmalarını ister. Teklifi kabul edilince her bir nehrin üzerine postunu atar ve asası ile vurarak suların Allah'ın izniyle durulmasını emreder. Nehirler birer dereye dönüşürken, Sefer Şah su üzerinde şükür namazı kılar. Hızır gibi su üzerinde ibadet eden Sefer Şah'ın bu kerametini şahit olan kent yöneticileri ve ruhbanlar Müslüman olur, olmayanları ise katlederler. Bunlardan İslamiyeti seçmiş olanlar yıllar sonra Murad Hüdavendigâr'ın kenti fethine teşvik ve yardım ederler. Edirne'nin fethinden sonra Murad Hüdavendigâr burada Bektaşiler için hücreler, kilerler, ambarlar ve imaretler inşa eder. Hatta, Edirne'de yaygın bir söylenceye göre, Kosova'da şehit olduğunda kalbi Hıdırlık'ta defnedilir (Evliya Çelebi 1999: 224-235).

Hıdırlık'taki ilk ciddi yapılaşmanın XV. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktığı, XVI. yüzyıl ortalarında burada bir onarım ve ikinci bir yapılaşmanın gerçekleştiği izlenir.

Evliya Çelebi, Gazi Mihal oğlu Yahya Bey'in 1427 yılında dershaneler, çilehaneler ve bahçe içinde çeşitli maksureler inşa ederek Hıdırlık'ı adeta bir cennete çevirdiğinden bahseder (Evliya Çelebi 1999: 235). Edirneli Abdurrahman Hibri, (ö.1659) *Enîsü'l-Müsâmirin* adlı Edirne kent tarihinde, Beşir Çelebi'ye gönderme yaparak, Hıdırlık'taki ilk yapının XV. yüzyılın ilk yarısında Şah Melik Bey, XVII. yüzyıl ortalarında gözlemlediği yapıların ise Damad İbrahim Paşa tarafından inşa edildiğini ancak paşa tekkenin vakıflarını düzenlemeden katlolunduğu için vakıflarının Kanuni Sultan Süleyman tarafından belirlendiğini kaydeder (Abdurrahman Hibri 1999: 39). 1571 yılında Selimiye Camisi'nin inşası için Edirne'de bulunan Mimar Sinan, Hıdırlık'ın onarımına muhtaç olduğunu bildirmiş ve burası Sultan II. Selim'in emriyle yaklaşık yirmi bin akçe harcanarak onarılmıştır (Ahmed Refik 1977: 109). Bu onarım münasebetiyle olsa gerek, halk arasında Selimiye'nin tamamlanmasından sonra Mimar Sinan'ın göğe yükseldiği ve uçtuğu, keserinin Hıdırlık'a düştüğü söylentisi dillendirilir (Edirne İl Yıllığı 1973: 143).

Abdurrahman Hibri, burada aralarında Karacaahmed Sultan, Nakkaş Baba, Çirkince Dede, Toprak Baba, Toplu Baba ve Koyun Baba gibi içinde mumlar yanan çok sayıda türbe bulunduğunu bildirir (Abdurrahman Hibri 1999, s. 39). Adı geçen 'Baba' ve 'Dede'lerin kim olduklarına ilişkin detaylı kayıt olmamakla birlikte, bunlardan bazılarının başka yerlerde de ziyaretleri bulunan tanınmış erenler ile aynı isimleri taşıdıkları, diğer bir deyişle makam türbe oldukları izlenir. Bu türbelerden bazıları, muhtemelen Osmanlı dönemi öncesinde, Hristiyan halkın ilgi gösterdiği ziyaret yerlerindedir.

Tekke yapıları, türbeler ve müstemilat ile birlikte, Hıdırlık'ın yoğun yapılaşmanın olduğu bir kült merkezi ve ziyaret yeri olduğu anlaşılır. XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlar, kült merkezinin bu dönemde devlet eliyle büyük ölçüde ortadan kaldırıldığına işaret eder. Evliya Çelebi'ye göre, havası, suyu güzel, yeşillik bir mesire yeri olan Hıdırlık'ın Edirne halkının popüler ziyaret yerlerinden biri olması nedeniyle zamanla kentin yaramaz insanların da toplanma yerine dönüşmesi üzerine 1641 yılında Sultan İbrahim veziri Kara Mustafa Paşa'ya "*Bu tekke-i Bektâşîyân'da niçe fîsk [u] fücür (sefahat ve günahkarlık) olur, men' [ü] def' için emr-i pâdişâhî ricâ ederiz*" şeklindeki şikayetler gelir. Şikayetleri dikkate alan Kara Mustafa Paşa, Edirne Bostancıbaşı Kırkayak Sinan Paşa'ya Hıdırlık'taki yapıların yıkılmasını emreder. Sinan Paşa, Evliya Çelebi'nin tabiriyle binlerce çapulsuz toplayarak bir hafta içinde kült merkezini yerle bir eder. Hıdırlık'ın bu halini gören Bektâşi dervişler dört bin bakır sahan ve tencereyi Bostancıbaşı'ya teslim edip bir yere toplanarak 'Allah Allah' nidaları ile gülbanglar çeker ve bu kutsal yerin mahvına neden olanlara beddua eder, ardından her biri bir diyara dağılır. Dervişlerin bedduası kabul olur, fena gülbangının yedinci günü, Sultan İbrahim, Kara Mustafa Paşa'nın idamını emreder; Hıdırlık'ın yıkılmasına neden olan herkes de kısa zamanda bu bedduanın gücüyle ölür. Yıkılan yapıları örten kurşunlar arabalara yüklenerek İstanbul'a, Kara Mustafa Paşa'nın türbesini örtmek üzere yollanır (Evliya Çelebi 1999: 235).

Evliya Çelebi, sözünü ettiği yıkım sonrasında kısmen atıl kalan Hıdırlık'ı gören IV. Mehmed'in bu gönül açıcı yeri çok sevdiğini ve bir yıl içinde burada gömülü olan erenlerin kabirlerini toprakla bir ederek, harabelerin üzerine bir kasrı ile yanına bir cami inşa ederek tekrar ihya ettiğini kaydeder ve Sultan'ın Hızır gibi ölümsüz olmasını diler (Evliya Çelebi 1999: 235). 1675 yılında Edirne'yi ziyaret eden John Covell, Edirne'nin en güzel manzaraya sahip yeri olarak tanımladığı Hıdırlık'ta Evliya Çelebi'nin bahsettiği kasrı gördüğünü bildirir (Covell 2017: 171-172). Aynı yıl, Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın evliliği ve iki şehzadesi Mustafa ile Ahmed'in sünneti için düzenlenen şenlikler sırasında Hıdırlık Kasrı civarında at yarışı düzenlenir (Nutku, 1987: 105).

Abdurrahman Abdi Paşa, vekayinamesinde, Sultan ve Kaymakam [Merzifonlu] Kara Mustafa'nın 22 Ağustos 1666 günü Hıdırlık Kasrı'nda Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine atamalar yaptığı bilgisini vermektedir (Abdurrahman Abdi Paşa 2008: 246; Raşid Mehmed Efendi 2013: 83). Bu kayıt, kasrın 1666 ya da daha önce inşa edildiğine işaret eder.

XVII. yüzyıl ortalarında bir Edirne kent tarihi kaleme alan Edirneli Abdurrahman Hibri ise böyle bir yıkımdan bihaber görünür, aksine, [yukarıda zikredildiği üzere] mevcut yapılar hakkında bilgi verir (Abdurrahman Hibri 1999: 39). 1659 yılında vefat eden ve eserinde Sultan IV. Mehmed dönemine ilişkin [1648 yılı sonrası] kayıtların da bulunduğu Abdurrahman Hibri'nin Hıdırlık Kasrı'ndan hiç söz etmiyor olması, kasrın onun ölümünden sonra, diğer bir deyişle yaklaşık 1659-1666 yılları arasında inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir.

Öte yandan, Hıdırlık, 1642 yılında tümüyle ortadan kalkmış olsa idi, Abdurrahman Hibri'nin bundan bahsediyor olması beklenirdi. Nitekim, Evliya Çelebi'nin farklı bir yerdeki kaydı da, yıkıma ve kasrın inşasına rağmen Hıdırlık'ın bir kült merkezi olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Evliya Çelebi, Edirne'de ziyaretgâhlarından bahsederken, Hıdırlık'ta bulunan büyük tekke içinde Hızır makamı ile [Sefer Şah ile birlikte Edirne'ye gelen] Hıdır Dede ve Kalender Sultan'ın kabirlerini zikreder: “*Ve Hıdırlık'da âsitâne-i kâdim içre Hazret-i Hızır makâmı ve merkad-i Hızır Dede ve Kalenderi Sultan*” (Evliya Çelebi 1999: 249). Abdurrahman Hibri'nin herhangi bir yıkımdan söz etmemiş olması, söz konusu yıkımın Evliya Çelebi'nin aktardığı nispette olmadığı, hatta Evliya Çelebi'nin Hızır makamı ve bazı türbelerin halen ayakta olduğuna ilişkin kendi gözlemi, yıkımın kısmi olduğuna işaret etmektedir.

Hıdırlık'ta yalnız iki türbenin varlığını sürdürdüğüne işaret eden Evliya Çelebi, Abdurrahman Hibri'nin burada bulunduğundan söz ettiği Karacaahmed Sultan, Nakkaş Baba, Çirkince Dede, Toprak Baba, Toplu Baba, Koyun Baba vesair türbeden bahsetmez. Evliya Çelebi'nin “*anda medfûn olan kibâr-ı evliyâları kel-evvel zîr-i türâbe beraber edüp*” şeklindeki ifadesinde kasrın inşası için dümdüz edildiğinden söz ettiği türbe ve/veya kabirler muhtemelen bunlardır. Bu durum, kasrın inşası için Hıdırlık'ta ikinci bir yıkımın yapıldığını düşündürmektedir.

İngiliz diplomat Paul Rycout (ö.1700), Hıdırlık'ta bir yıkımın yaşanmış olduğunu bildiren görgü tanıklarındandır. Rycout, tüm kenti ve çevresini gören ferah bir tepe üzerinde bulunduğunu tariflediği Hıdırlık'ın kalıntılarını gördüğünü, ona anlatılana göre, çeşitli cinsel sapkınların merkezi haline geldiği için ünlü vezir Köprülü tarafından yıktırıldığını kaydeder (Rycout 2012: 220). Rycout'un ‘vezir Köprülü’ derken Köprülü Mehmed Paşa'yı mı, yoksa oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı mı kastettiği anlaşılmamaktadır. Mehmed Paşa 1656-1661, oğlu Fazıl Ahmed Paşa ise 1661-1676 yılları arasında vezirlik görevini üstlenmiştir. Rycout'un sözünü ettiği yıkım, Evliya Çelebi'nin etraflıca anlattığı 1642 yıkımının bir versiyonu değil de, gerçekten Köprülülerden birinin eliyle gerçekleşen bir başkası ise, 1659-1666 yılları arasında inşa edildiği anlaşılan Hıdırlık Kasrı için yapılan ikinci yıkıma işaret ediyor olmalıdır.

Hıdırlık'ın durumuna ilişkin önemli bir kaynak da, Sabatay Sevi'nin yakın çevresinden birinin kaleme aldığı bir mektuptur. 1626 yılında İzmir'de doğan ve 1648 yılında Mesih olduğunu duyuran Sabatay Sevi, Mesih beklentisi içinde olan Yahudiler arasında heyecan yaratır ve taraftar toplar. Bu durumdan endişe duyan Osmanlı idarecileri, Sabatay Sevi'yi 1666 Eylül'ünde Edirne'ye getirir. Sevi, sarayda Kaymakam [Merzifonlu] Kara Mustafa Paşa, Vanî Mehmed Efendi, Şeyhülislâm Minkârizâde Yahyâ Efendi'den oluşan bir heyetin huzuruna çıkarılır ve sultanın gizlice izlediği sorgu sonunda ‘sözde’

İslam'a ihtida ederek tüm iddialarından vazgeçer ve Edirne'de zorunlu ikamete tabi tutulur (Abdurrahman Abdi Paşa 2008: 247; Scholem 2011: 595-608). Sabatay Sevi'nin sözde din değişimi, Edirne ve civarındaki müritlerinin bir kısmının da İslamiyet'i seçmesine neden olur. Çok sayıda taraftarı ile Edirne ve çevresinde rahatça hareket eden Sabatay Sevi, Edirne'deki günlerinde Bektaşî tekkelerine gidip gelmekte ve Bektaşîler ile yakınlık kurmaktadır (Scholem 2011: 751; Freely 2001: 216-229; Şişman 2018: 69-70; Baer 2016: 30-31). Edirne'den, önemli müritlerinden Bursalı Samuel Primo'ya gönderilen bir mektupta, Sabatay Sevi ya da yeni adıyla Aziz Mehmed Efendi'nin Hıdırlık'a [özgün metinde *Izurilak*] giderek içinden geldiği gibi ibadet ettiği zikredilir: *"Bir gün tam da sultanın oraya yerleştirdiği muhafızların ibadet ettiği bir zamanda Hıdırlık (Izurilak) denen yere gitti. Ancak yalnızca dervişlerin bulunduğu sırada kafasına estiğini yapmaya başladı. Birden düşük rütbeli muhafızlardan biri gelerek ona ne yaptığını sordu ve ibadet vakti olmadığını hatırlattı. Bunun bir önemi olmadığını söyleyerek cebinden çıkarttığı on tümeni muhafıza uzattı. Muhafız susup uzaklaşırken o huzur içinde yerine döndü."* (Fenton 1988: 84).

1666 yılı sonrasına ait olduğu anlaşılan mektup [Sabatay Sevi 1666 Eylül'ünde Edirne'ye gelmişti] Hıdırlık'ta kasır ve tekke birlikteliğine ilişkin çok değerli iki detay sunmaktadır. İlki içinde halen dervişlerin bulunduğu ve Sabatay Sevi'nin kafasına estiği gibi davrandığı bir tekkenin varlığıdır. Diğeri ise, sultanın muhafızlarının çevrede olusudur ki, bunlar kasrı korumakla ve Hıdırlık'ı gözlem altında tutmakla görevlidir.

Dönem kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, özetle, Hıdırlık'ta bulunan tekkeler, türbeler ve müstemilattan oluşan kült yerleşiminin bir kısmı 1642 yılında yıkılmış, 1660lı yılların başında IV. Mehmed buraya bir kasır inşa etmeye karar verdiğinde ikinci bir yıkım daha yaşanmış ve buradaki türbe ile kabirlerin çoğu ortadan kaldırılmıştır. Kasır inşa edildikten sonra yalnızca Hızır makamını barındıran tekke ve Osmanlı haki-miyetinden önce Sefer Şah ile birlikte Edirne'ye gelerek buraya yerleşen Hıdır Dede ile Kalender Sultan adlı erenlerin türbeleri ayakta kalmıştır (Evliya Çelebi 1999: 149). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bir Edirne kent tarihçesi derleyen Örfi Mahmud Ağa (ö.1778?) sözü edilen bu tekkenin 1757/1758 yılında harap olup tamamen yıkıldığını bildirmektedir (Kazancıgil 1999: 88; Şimşek 2008: 274; Akçıl 2013: 35). Nitekim, XIX. yüzyıl sonunda hacimli bir Edirne tarihi yazan Ahmed Bâdi Efendi, Hıdırlık'ta herhangi bir tekkenin bulunmadığını kaydeder (Ahmed Bâdi Efendi 2014: 193).

IV. Mehmed tarafından inşa edilen Hıdırlık Kasrı iki katlı, on bir odalı ve kurşunla örtülüdür (Rifat Osman 1989: 106). Sultan zaman zaman burada bulunmaktadır. 1675 yılında Hatice Sultan'ın evliliği ve şehzadeler Mustafa ile Ahmed'in sünneti için düzenlenen şenlikler sırasında düzenlenen at yarışları Hıdırlık'ta gerçekleşmiştir (Nutku 1987: 105). Zamanla terk edilen kasrın bahçesinden bir kısmı, XIX. yüzyılın ilk yarısında II. Mahmud tarafından mezarlık olarak kullanılmak üzere Ermeni cemaatine verilmiştir (Rifat Osman 1989: 106). Bir zamanlar tekkeler, türbeler ve sultana ait bir kasrın bulunduğu Hıdırlık üzerine, 1884-1888 yılları arasında kenti korumak üzere Mirliva İsmail Hakkı Bey başkanlığındaki İstihkâm Komisyonu tarafından yaklaşık 1800 metrelik çevresi ile Edirne'nin en büyük tabyası olan Hıdırlık Tabyası inşa edilmiştir (Güner 2004: 15-20). Bu süreçte, Hıdırlık'taki tekke, türbe ve müstemilattan ayakta kaldığı anlaşılan tek yapı Hıdır Dede'nin kabri olmuştur. XVII. yüzyılda, kasrın inşası sırasında zarar görmediği izlenen yapı, Balkan Savaşları sırasında Edirne Rumları tarafından tümüyle yok edilmiştir (Rifat Osman 1989: 106).

Hıdırlık kült merkezinin XVII. yüzyılda çeşitli müdahalelerle zayıflatılması ve kontrol altına alınması saray çevrelerinde ilgi gören bağınaz bir Sünni-İslam yorumunun

bir yansımasıdır. XVII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan, İmam Birgivi'nin (ö.1573) ortaya koyduğu pürist İslam görüşünü izleyen hoşgörüsüz, katı bir İslam anlayışını savunan fakihlerden müteşekkil Kadızâdeliler hareketi, Osmanlı otoriteleri üzerinde etkili olmuştur (Öztürk 1981; Çavuşoğlu 1990; Ocak 2011: 218-237; İnalçık 2014: 234-242). Tasavvufi görüşlerin tamamına güçlü bir taassupla karşı olan Kadızâdeliler, tüm tekkelerin yıktırılarak taş ve topraklarının denize dökülmesini savunmuş, hatta kalabalık topluluklar halinde çeşitli tekkeleri yıkmak üzere girişimlerde dahi bulunmuştur (Bilkan 2017: 92-93). Kadızâdeliler'e göre, sema, devran, raks ve kabir/türbe ziyareti gibi tekkelerle ilgili çeşitli ritüel ve pratikler *bid'at*, diğer bir deyişle sonradan türeyen batıl teori ve pratiklerdir.

Kadızâdeliler ile tekke/tasavvuf ehlinin çeliştiği temel konulardan biri de Hızır'ın hayatta olup olmadığı konusudur. Kadızâdeliler, Hızır'ın ölmüş olduğu, tasavvuf ehli ise ölmediği, hayatta olduğu görüşündedir (Ocak 2012: 71). Tartışmalar gündemi o denli meşgul eder ki, Kâtip Çelebi (ö. 1657) bu faydasız anlaşmazlıklara değinen bir eser kaleme almış ve Hızır'a ayırdığı bölümde uzlaşmacı bir tavırla onun maddi vücuda sahip olarak hayatta olamayacağı ancak ruhani olarak varlığını sürdürdüğü savını ortaya koymuştur (Kâtip Çelebi 2008: 25-28, 254-156). Cami vaazlarında dahi Hızır hakkındaki görüşlerini dile getirmekte olan Kadızâdeli vaizler (Bilkan 2017: 148), muhtemelen halkı Hızır ile ilgili biçem ve inanışlar konusunda kışkırtmıştır.

Ölümsüz olan Hızır'ın halen ziyaret ederek burada ibadet ettiğine inanılan bir makam olmanın yanında tasavvufi çevrelerin kümelenildiği ve çok sayıda türbenin bulunduğu Hıdırlık, Kadızâdelilerin görüşlerine tamamen aykırı teori ve pratikleri barındıran bir inanç yapılanmasıdır. Bu bakımdan, Evliya Çelebi'nin 1642 yılında gerçekleştiğini bildirdiği ilk yıkıma neden olan şikâyetler Kadızâdelilerin telkin ve tazyikinin sonucunda meydana gelmiş olduğu ileri sürülebilir.

Yüzyılın ikinci yarısında, Kadızâdeliler ile benzer dini görüşlerin bir savunucu olan Vanî Mehmed Efendi, IV. Mehmed ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın yüksek tevaccühleri ile söz sahibi olmuş ve onun tahakkümü ile tasavvuf ehli baskı altına alınmış, çok sayıda Bektaşî, Mevlevî ve Halvetî tekkesi kapatılmış, sema yasaklanmış ve kabir-türbe ziyaretleri engellenmiştir (Baer 2010: 174-191; Hasluck 2013: 56-58; Bilkan 2017: 95-100; Gölpınarlı 2018: 161-162; Keskin 2020: 51-97).

1667 yılında, sultanın çok değer verdiği Vanî Mehmed Efendi, vaazı sırasında Edirne yakınlarındaki Kanber Baba adındaki mezarın cahil halk tarafından batıl inançlarla ziyaret edilip medet umulan bir şirk merkezi haline geldiğinden yakınır. Şeyhinin telkin ve üstü kapalı kışkırtmasından etkilenen dindar sultan, aynı gün [Merzifonlu] Kara Mustafa Paşa'nın da türbenin yıkılmasına yönelik arzı gelince, dini ve bürokratik elitin her konuda böyle hemfikir olmasını Tanrı'dan diledikten sonra Kanber Baba ziyaretinin yıkılması hükmünü verir (Abdurrahman Abdi Paşa 2008: 267-268; Raşid Mehmed Efendi 2013: 88). Evliya Çelebi'nin kasrın inşasından önce Hıdırlık'ta yer alan türbe ve kabirlerin dümdüz edildiğini bildirdiği, Rycaut'un vezir Köprülü'ye [Fazıl Ahmed Paşa] atfettiği ikinci yıkımın kışkırtıcısı da muhtemelen Kanber Baba Türbesi'ni yıktıran Vanî Mehmed Efendi'dir.

Sultan IV. Mehmed, 1671 yılında, günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan Uzuncaova [Uzundzhovo/ Узунджово] civarında bulunan Hüsam Şah Türbesi'ni cahil insanların gerçekleştirdiği şeriata aykırı hallerden dolayı ziyarete kapatmıştır (Abdurrahman Abdi Paşa 2008: 350). Kanber Baba Türbesi gibi yıkılmayan bu türbe, özellikle Bulgaristan'da saygı gören XV. yüzyılda yaşamış gerçek adı Hüsam Şah olan Otman Baba'nın makam türbelerinden biridir. İlginçtir ki, Otman Baba, Hızır kültü ile fazlasıyla

la ilişkili biridir. *Vilâyetnâme-i Otman Baba*'ya göre, öldüğünde ahiret yolcuğunu yapması için Hızır tarafından kendisine bir at gönderilir (Şahin 2017: 151-158). Edirne halkı tarafından hiç sevilmeyen Kalenderî sufilerden Otman Baba (Ay 2014: 146-147,157-158) kış aylarını genelde Hıdırlık'ta geçirmektedir (Ocak 1992: 101).

Özünde, Hıdırlık, her zaman dini muhalefetin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Tasavvufi eğilimlerden dolayı Vanî Mehmed Efendi'nin kışkırtmasıyla sürgün edilen Niyazî-i Mısri (ö. 1694), eserlerinde, Sultan İbrahim, Sultan IV. Mehmed ve oğlu Şehzade Mustafa'yı 'yahudi' olmakla itham ederken (Niyazî-i Mısri 2006: 99), 'mel'un şeytan' (Bilkan 2017: 107), 'kafir', 'cahil', 'mülhid' ifadeleri ile andığı Vanî Mehmed Efendi'ye beddualar eder (Niyazî-i Mısri 2006: 85, 109). Hızır hakkında, Kadızâdelilerin görüşleri ile çelişen, *Hilye-i Hıdıryye-i Kadîme* ve *Hilye-i Hıdıryye-i Cedîde* adlı iki risale yazmış olan Niyazî-i Mısri (Ocak 2012: 34; Bilkan, 2017: 108), Edirne'de bulunduğu günlerde Hıdırlık'ta vakit geçiriyor olmalıdır. Nitekim, buraya sıklıkla gittiği anlaşılan Sabatay Sevi ile aralarında bir dostluk kurulduğu bilinen Niyazî-i Mısri (Frelly 2001; 261-217, 275; Baer 2011: 31), onunla da muhtemelen Hıdırlık'ta tanışmıştır (Fenton 1988: 84-85).

Günümüzde, Hıdırlık Tepesi üzerinde çok büyük alanı kaplayan tabyanın yakınındaki Hızır Dede kabri dışında yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren kült merkezine ilişkin hiçbir iz bulunmamaktadır. Hıdırlık ile ilişkilendirilen Hızır-İlyas inancı Edirne halkının belleğinde halen varlığını korumakta, fazlasıyla önem verilen geleneksel Hıdırellez kutlamaları aracılığıyla yaşatılmaktadır. UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesi'nde yer alan (Oğuz 2020: 35-45) ve 6 Mayıs günü kutlanan Hıdırellez günü (Boratav 1987: 463; Çelik 1990: 53; Edirne İl Yıllığı 2006: 306), yeşil ile vücut bulan Hızır ile İlyas'ın buluşması, yani, yazın gelişi olarak kabul edildiğinden bu günde doğanın yepyeni bir hayata kavuşacağı ve yenileneceğine inanılır (Ocak 2012: 155-156). Gerçekleşmesi dilenen isteklere dair notlar ya da objeler bir gece önceden gül ağaçlarının altına gömülür ya da dallarına asılır. Günahlardan arınmak amacıyla ateşin üzerinden atlanır, yatırlar ziyaret edilir (Çelik 1990: 53-70; Turan 2008: 101-111; Bulut, Karacagil ve Çataloğlu 2017: 79-92).

Figür 4: Edirne'de Hıdırellez kutlamaları (trthaber.com)

Edirne'de iki bin yılı aşkın tarihi olan bir tümülüsün üzerinde Hıristiyanlık döneminde gelişen Aya Yorgos/Aziz Georgios kültü, Osmanlı hâkimiyeti sonrasında Hızır-İlyas inancı ile özleşerek yerini bu külte bırakmıştır. Bu yükselti, Hızır'ın üzerinde belirlediği, ibadet ettiği ve onunla ilgili motifler barından çeşitli kerametlere sahne olduğuna inanıldığı için Hızır Makamı/Hıdırlık adını almıştır. Bu senkretik kültün oluşumu-

na ilişkin zaman içinde çeşitlenen fantastik rivayetler ortaya çıkmıştır. Halk arasında dillendirilen rivayetler ve tarihi kaynaklar, Hıdırlık kült merkezindeki yoğunluklu Osmanlı yapılaşmasının özellikle XV. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiğine işaret eder. XVI. yüzyılda gelişimini sürdüren kült merkezinin çeşitli tekkeler, çok sayıda türbe ve müştemilattan oluştuğu; kalabalık bir Bektaşî derviş nüfusunu barındırdığı anlaşılmaktadır. Dönem kaynakları, Hıdırlık'ın XVII. yüzyılda iki kez yıkıma uğradığını söylemektedir. İlk yıkım, burada işlenen kötülöklere ilişkin şikâyetler üzerine 1642 yılında Sultan I. İbrahim döneminde; ikinci yıkım ise, bir kısmı atıl durumda kalan bu ferah yükselti üzerine bir kasır inşa edilmesine karar verildiğinde 1660lı yıllarda, Sultan IV. Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. Kısmi olduğu anlaşılan ilk yıkımda burada ikamet eden dervişlerin çoğu Hıdırlık'ı terk etmiş, kült merkezi eski yoğunluğu yitirmiştir. İkinci yıkımda, ayakta kalmış olduğu anlaşılan türbe ve kabirler dümdüz edilmiş, buraya XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren geniş bahçeli bir kasır inşa edilmiştir. Kasrın inşasıyla birlikte, Hıdırlık'ta yalnızca Hızır Makamı'nı barındıran bir tekke ile iki türbe ayakta kalabilmiştir. Kült merkezinin ortadan kalkması, XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren saray çevrelerinde taraftar bulan, tasavvufî yaklaşımlara tümüyle karşı çıkan, tekkelerin kapatılmasını, türbe ve kabir ziyaretlerini yasaklanmasını isteyen, ayrıca Hızır'ın öldüğüne inanarak bu kültün batılığını savunan Kadızâdeliler hareketi ile ilişkilidir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanan kasrın inşası, kült merkezini devlet denetimine sokarken, ayakta kalan tek tekke XVIII. yüzyılın ilk yarısında ortadan kalkmıştır. XIX. yüzyıl sonlarında, Edirne'yi savunmak üzere inşa edilen tabyalardan en büyüğü olan Hıdırlık Tabyası'nın inşa edilmesiyle birlikte kült merkezinden geriye Hıdır Dede Türbesi dışında hiçbir iz kalmamıştır. Türbe Balkan Savaşları sırasında, Edirneli Rumlar eliyle yıkılmış, günümüze yalnızca Hıdır Dede'nin kabri ulaşabilmiştir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Abdi Paşa. *Vekâyi'-Nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)], Tahlil ve Metin*. Haz. Fahri Ç. Derin. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008.
- Abdurrahman Hibri. *Enisü'l-Müsâmirin / Edirne Tarihi 1360-1650*. Çev. Ratip Kazancıgil. İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları, 1999.
- Ahmed Bâdi Efendi. *Riyâz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si 1/1. Cilt*. Haz. Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu. İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayını, 2014.
- Ahmed Refik. *Türk Mimarları*. Haz. Zeki Sönmez. İstanbul: Sander Yayınları, 1977.
- Akçıl, N. Çiçek. *Edirne Tekkeleri*. İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2013.
- Ay, Resul. *Anadolu'da Derviş ve Toplum 13-15. Yüzyıllar*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Baer Marc David. *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupa'sında İhtida ve Fetih*. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayın, 2010.
- Baer, Marc David. *Selanikli Dönmeler: Yahudilikten dönmeler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*. Çev. Sevinç Kayır. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Bilkan, Ali Fuat. *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Boratav, Perteve Nâili (1987). "Türklerde Hızır". *İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt 1. Kısım, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987: 462-471.
- Boz, Başak. "Edirne, Hasanağa Mezarı İnsan Kalıntıları". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6, 2013: 39-49.
- Bulut, Meryem; Karacagil, Zeynel ve Çataloğlu, Seher. "Dünden Bugüne Hıdırellez Pratikleri". *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017: 79-92.
- Covel, John. *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*. Çev. Nurten Özmelek. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Çalış Kural, Deniz. Şhregiz, *Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman Istanbul*. New York: Routledge, 2016.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "The Kadızâdeli Movement: An Attempt of Şeri'at Minded Reform in the Ottoman Empire". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton: Princeton University: 1990.

- Çelik, Çetin. "Edirne'de Hıdırellez Geleneği". *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990 "Hıdırellez Özel Sayısı"*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990: 53-70.
- Edirne İl Yıllığı. Ankara, 1973.
- Edirne İl Yıllığı. İstanbul, 2005.
- Erdoğru, M. Akif. "Hikâye-i Tabib Beşir Çelebi ve Tarih-i Edirne İsimli Yazma Eser". *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan, Tarih Yazıları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006: 174-205.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi III. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Fenton, Paul. "Shabbatay Şebi and his Muslim Contemporary Muhammad al-Niyazi", *Approaches to Judaism in Medieval Times*. vol. 3. Ed. David R. Blumenthal. Atlanta: Scholar Press, 1988: 81-88.
- Freely, John. *Kayıp Mesih Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken*. Çev. Ayşegül Çetin Tekçe. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2018.
- Gülten, Sadullah. "Hızır-İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 83, 2017: 81-100.
- Güner, Yavuz. "Edirne Askeri Tabyalarının Mimarisi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Hasluck, Frederick W.. *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I*. Çev. Timuçin Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Hasluck, Frederick W.. *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam II*. Çev. Timuçin Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i 'Aliyeye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Karakaya, Hasan ve Kirçin, Şahan. "Edirne Müzesi Hıdırlık Tabya Mevkii Roma Dönemi Lahit Mezar Kurtarma Kazısı". 23. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (04-07 Mayıs 2014, Mardin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015: 397-408.
- Katip Çelebi. *Mizanü'l - Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk*, (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi) Çev. Orhan Şaik Gökyay, (En Doğru Olan Tercih Konusunda Hak Ölçü) Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.
- Kazancıgil, Ratip. *Edirne Tarihi Kronolojisi (1300-1994)*. İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları, 1999.
- Keskin, Mustafa Çağhan. "Üzerime bir kubbe ve asar binalar etmen": Osmanlı Mimarlığında Açık Türbe Modası (1661-1763). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 55. 2020: 51-97.
- Maden, Fahri. "Alevilik-Bektaşilik'te Hızır İnancı ve Hızır (Hıdır) İsmiyle Anılan Alevi-Bektaşî Tekke, Türbe ve Ocakları". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 14, 2006: 119-162.
- Niyazi-i Mısrî. *Niyazi-i Mısrî'nin Hatıraları*. Haz. Halil Çeçen. İstanbul: Dergah Yayınları, 2006.
- Nutku, Özdemir. *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süflilik: Kalenderiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: "Kadızedeliler Hareketi"", *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011: 218-237.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Oğuz, M. Öcal. "Çok Uluslu Hıdırellez: Sınırlar ve Sorunlar". *Millî Folklor*. 125, 2020: 35-45.
- Öztürk, Necati. "Islamic Orthodoxy among the Ottomans in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadi-Zade Movement". Yayımlanmamış Doktora Tezi. Edinburgh: Edinburgh University, 1981.
- Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Efendi. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*. Haz. Abdülkadir Özcan vd., İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Rifat Osman. *Edirne Sarayı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Rycaut, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. Ter. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.
- Scholem, Gershom. *Sabetay Sevi, Mistik Mesih*. Çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Şahin, Haşim. "Otan Baba". *Dervişler ve Süfi Çevreler, Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017: 151-158.
- Şimşek, Selami. *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2008.
- Şişman, Cengiz. *Soru ve Cevaplarla Sabatay Sevi, Sabataycılar*. İstanbul: Kopernik Kitap, 2018.
- Turan, Fatma Ahsen. "Anadolu'daki Hıdırellez Kutlamalarına Dair İnanmalar Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar". *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2, 2008: 101-111.